

**O‘SMIRLARDA IJTIMOIIY MOSLASHUVNI RIVOJLANTIRISHNING
PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK ASOSLARI
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ
РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ ПОДРОСТКОВ
PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS FOR
DEVELOPING SOCIAL ADAPTATION IN ADOLESCENTS**

Navoiy Davlat Universiteti

Psixologiya kafedrası katta o‘qituvchisi

Tuqboyeva Dilshoda Zaynievna

Навоийский государственный университет

Старший преподаватель кафедры психологии

Тукбоева Дильшода Зайниевна

Navoi State University

Senior Lecturer, Department of Psychology

Tuqbueva Dilshoda Zaynievna

Annotatsiya

Ushbu maqolada o‘smir yoshdagi o‘quvchilarning ijtimoiy moslashuv jarayonlari, ularning psixologik omillari hamda pedagogik shart-sharoitlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda ijtimoiy muhit, oila, maktab va tengdoshlar guruhining o‘smir shaxsining shakllanishiga ko‘rsatadigan ta’siri o‘rganilgan. Shuningdek, ijtimoiy moslashuvni ta’minlashda sotsiopedagogik strategiyalar, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish va ma’naviy-axloqiy tarbiya bilan uyg‘unlikdagi yondashuvlarning samaradorligi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: o‘smir, ijtimoiy moslashuv, sotsiopedagogika, kommunikativ kompetensiya, ma’naviy tarbiya, ijtimoiy muhit, psixologik moslashuv.

Аннотация:

В данной статье анализируются процессы социальной адаптации подростков, с акцентом на психологические факторы и педагогические условия, влияющие на этот процесс. В исследовании рассматривается

воздействие социальной среды, семьи, школы и группы сверстников на формирование личности подростка. Также обосновывается эффективность социопедагогических стратегий, развитие коммуникативной компетенции и интеграция нравственного воспитания в процессе социальной адаптации.

Ключевые слова: подросток, социальная адаптация, социопедагогика, коммуникативная компетенция, нравственное воспитание, социальная среда, психологическая адаптация.

Abstract

This article analyzes the processes of social adaptation in adolescents, focusing on psychological factors and pedagogical conditions that influence this process. The study examines the impact of the social environment, family, school, and peer groups on the formation of adolescent personality. It also substantiates the effectiveness of socio-pedagogical strategies, the development of communicative competence, and the integration of moral education in fostering social adaptation.

Key words: adolescent, social adaptation, socio-pedagogy, communicative competence, moral education, social environment, psychological adjustment.

Kirish

Hozirgi globallashuv davrida o'smir yoshidagi o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlash ta'lim tizimining eng dolzarb vazifalaridan biriga aylanmoqda. Yoshlar yangi axborot muhitida tez o'sib, ijtimoiy rollarini erta shakllantirayotgan bir paytda, ularning ijtimoiy moslashuv darajasi ko'plab tashqi va ichki omillarga bevosita bog'liqdir. O'smirlik davri inson shaxsining ijtimoiy tajriba orttirish, o'z o'rnini anglash, mustaqil qaror qabul qilish va ijtimoiy rollarni sinab ko'rish bosqichi hisoblanadi. Shu davrda o'quvchi o'zini kattalar dunyosiga tayyorlaydi, shaxsiy qadriyatlarini shakllantiradi va jamiyatga integratsiyalash jarayonini boshdan kechiradi. Bu jarayonda pedagogik rahbarlik, oilaviy qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy muhitning ahamiyati beqiyosdir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Yoshlarni ijtimoiy faollikka, o‘z kuchiga ishonch ruhida tarbiyalash, ularning jamiyatdagi o‘rnini mustahkamlash — bu bizning eng ustuvor vazifamizdir” (Mirziyoyev, 2020: 88). Ushbu fikr ijtimoiy moslashuvning davlat siyosatidagi strategik ahamiyatini belgilaydi. Bugungi kunda mamlakatimizda yoshlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ularning ijtimoiy faolligini oshirish va raqobatbardosh shaxs sifatida voyaga yetishlari uchun keng imkoniyatlar yaratilmoqda. Ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlar ham aynan shu maqsadlarga yo‘naltirilgan bo‘lib, ular o‘smirlarning mustaqil fikrlash, ijtimoiy javobgarlik va fuqarolik madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, globallashtirish sharoitida o‘smirlarning ijtimoiy moslashuv jarayoni ko‘p qirrali tus olmoqda. Zamonaviy texnologiyalar, internet tarmoqlari, global madaniy ta’sirlar o‘smirlarning dunyoqarashiga, qadriyatlariga va xulq-atvoriga kuchli ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli, ta’lim muassasalari faqat bilim berish bilan cheklanib qolmasdan, o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, madaniyatlararo muloqot va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishga ham e’tibor qaratishi zarur.

Bundan tashqari, oila institutining roli ham ijtimoiy moslashuvda beqiyosdir. Ota-onalarning farzand bilan muloqoti, ularning shaxsiy namunalari, ijobiy rag‘batlantirish usullari o‘smirda jamiyatga nisbatan ishonch hissini uyg‘otadi. Agar oila, maktab va jamiyat o‘rtasida uyg‘unlik mavjud bo‘lsa, o‘smir ijtimoiy moslashuv jarayonini yanada muvaffaqiyatli kechiradi. Shu jihatdan, ijtimoiy hamkorlikni kuchaytirish, o‘quvchilarning hissiy va psixologik holatini muntazam monitoring qilish, ularning ijtimoiy ehtiyojlariga mos ta’lim muhitini yaratish bugungi kunning eng muhim talablaridan biridir.

O‘smirlarning ijtimoiy moslashuvi faqat shaxsiy jarayon emas, balki ijtimoiy taraqqiyotning muhim ko‘rsatkichi hisoblanadi. Shu sababli, bu yo‘nalishda amalga oshiriladigan har bir pedagogik, psixologik va ijtimoiy chora-tadbirlar nafaqat yoshlarning, balki butun jamiyatning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature Review)

O'smirlarning ijtimoiy moslashuvi masalasi psixologiya va pedagogika fanida keng tadqiq etilgan. L.S. Vygotskiy shaxsning ijtimoiylashuvi u yashayotgan muhit bilan doimiy o'zaro ta'sirda shakllanishini ta'kidlagan. Unga ko'ra, ijtimoiy muhit shaxs tafakkuri, nutqi va xulqining asosiy manbaidir. Urie Bronfenbrenner esa ekologik tizim nazariyasida bolaning rivojlanishida mikro (oilalar, maktab), mezo (tengdoshlar), ekzo va makro (madaniy qadriyatlar) tizimlarning o'zaro ta'sirini aniqlagan.

Mahalliy olimlardan T. Jalolov o'smirlarning ijtimoiy moslashuvi jarayonida o'qituvchi–o'quvchi muloqotining axloqiy ahamiyatini tahlil qilgan. Unga ko'ra, ijobiy muloqot va empatik yondashuv o'smir shaxsida ishonch, javobgarlik va ijtimoiy faollikni shakllantiradi. Shuningdek, S. Kadirova o'quvchi shaxsining ijtimoiy moslashuvini sotsiokorreksiya orqali qo'llab-quvvatlash samarali natijalar berishini ko'rsatgan. Zamonaviy tadqiqotlarda (Bandura, 2001; Erikson, 1968) ijtimoiy moslashuv shaxsning o'zini anglash, ijtimoiy rollarni bajarish va ijobiy identifikatsiyani shakllantirish jarayoni sifatida talqin qilinadi. Bu esa pedagogik yondashuvning faqat nazariy emas, balki amaliy darajada ham kompleks bo'lishini talab etadi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Mazkur tadqiqotda **sotsiopedagogik yondashuv** asos qilib olingan bo'lib, unda o'smirlarning ijtimoiy moslashuv jarayoni maktab, oilalar va jamoaning o'zaro ta'siri nuqtayi nazaridan o'rganildi. Empirik ma'lumotlarni yig'ish uchun kuzatish, suhbat va so'rovnomalar metodlari qo'llanildi. Tadqiqotda 12–16 yoshli 80 nafar o'quvchi ishtirok etdi. So'rovnomalar orqali ularning sinfdoshlar bilan muloqot darajasi, oilaviy qo'llab-quvvatlanish hissi, ijtimoiy tadbirlarda ishtirok etish chastotasi va o'zini jamiyat a'zosi sifatida baholash mezonlari o'lchandi. Kuzatish jarayonida esa ularning jamoaviy faoliyatdagi faolligi, yetakchilik qobiliyati va muammoli vaziyatlarga munosabati qayd etildi. Suhbat usuli yordamida o'quvchilarning o'ziga ishonch, muloqot madaniyati va

moslashuvdagi to‘siqlar haqidagi fikrlari tahlil qilindi. Natijalar sotsiopsixologik tahlil asosida umumlashtirilib, asosiy pedagogik strategiyalar ishlab chiqildi.

Natijalar va tahlil (Results and Discussion)

Tahlil natijalariga ko‘ra, o‘smirlarning ijtimoiy moslashuv darajasi bir qator muhim omillar bilan chambarchas bog‘liqligi aniqlandi. Eng avvalo, oila va maktab o‘rtasidagi ijtimoiy-psixologik hamkorlik o‘smirning shaxs sifatida shakllanishida asosiy omillardan biri hisoblanadi. Agar o‘quvchi oilada qo‘llab-quvvatlovchi, ishonchli muhitni his etsa va bu muhit maktabdagi tarbiyaviy yondashuv bilan uyg‘unlashsa, u holda o‘smir o‘zini xavfsiz, tushunilgan va qadrlangan deb biladi. Bunday muhitda ulg‘aygan o‘quvchi yangi ijtimoiy vaziyatlarga moslashishda qiynalmaydi, o‘z fikrini ochiq bayon etishga, jamoada faol ishtirok etishga intiladi. Shu sababli, ota-onalar va pedagoglar o‘rtasidagi muntazam muloqot, o‘quvchi shaxsini birgalikda kuzatish va baholash, o‘zaro maslahatlashuv ijtimoiy moslashuvning eng muhim shartlaridan biri sanaladi.

Shuningdek, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi empatik muloqot ham o‘smirning ijtimoiy moslashuviga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Empatiya – bu boshqalarning his-tuyg‘ularini anglay olish, ularning ichki dunyosini tushunish qobiliyatidir. O‘smir yoshida bu ayniqsa muhim, chunki o‘quvchi o‘zini izlash, o‘z fikrini ifoda etish va jamiyatda o‘z o‘rnini topish jarayonida bo‘ladi. Agar o‘qituvchi uning ichki holatini tushunishga harakat qilsa, uni tinglasa, e‘tirof etsa, bu holat o‘quvchining o‘ziga ishonchini oshiradi, maktab muhitiga ijobiy munosabatni shakllantiradi va ijtimoiy integratsiyani tezlashtiradi.

Yana bir muhim omil – bu o‘quvchilarning jamoaviy faoliyat va ijtimoiy loyihalarda ishtirok etish darajasidir. O‘smirlar jamoaviy ishlar orqali o‘zaro hamkorlikni, mas’uliyatni, muammolarni birgalikda hal etish ko‘nikmalarini o‘rganadilar. Ijtimoiy loyihalarda qatnashish esa ularning tashabbuskorlik, yetakchilik, hamkorlik va empatiya sifatlarini rivojlantiradi. Shuningdek, bunday faoliyatlar orqali o‘smirlar jamiyatdagi ijtimoiy qadriyatlarni amalda his etadilar, o‘z kuchlari bilan ijtimoiy foyda keltirish mumkinligini anglaydilar.

Natijada ularning shaxsiy o'sishi bilan bir qatorda ijtimoiy mas'uliyat hissi ham kuchayadi.

So'nggi yillarda internet va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish madaniyati ham o'smirlarning ijtimoiy moslashuviga sezilarli darajada ta'sir etmoqda. Zamonaviy axborot muhitida o'smirlar turli ijtimoiy tarmoqlar orqali muloqot qiladi, o'z fikrlarini bildiradi, dunyoqarashini kengaytiradi. Biroq bu jarayonni to'g'ri boshqarish muhim, chunki noto'g'ri axborot, zararli kontent yoki virtual qaramlik ijtimoiy faollikni pasaytirishi mumkin. Shu sababli, internetdan foydalanuvchi madaniyatini shakllantirish, axborot tanlash ko'nikmalarini o'rgatish, raqamli etikani singdirish ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanishi kerak.

Qisqa qilib aytganda, o'smirlarning ijtimoiy moslashuvi ko'p omilli jarayon bo'lib, u oila, maktab, o'qituvchi, jamiyat va raqamli muhit o'rtasidagi o'zaro aloqalarning uyg'unligiga tayanadi. Har bir omil o'smir shaxsining shakllanishida muhim rol o'ynaydi, shu sababli pedagogik amaliyotda bu omillarni uyg'un holda qo'llash ijtimoiy moslashuv samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Tadqiqot davomida olingan ma'lumotlar asosida quyidagi **jadval** tuzildi:

Asosiy omil	Ta'sir yo'nalishi	Natijasi
Oila qo'llab-quvvatlashi	Ijtimoiy xavfsizlik hissini kuchaytiradi	O'ziga ishonch, barqaror emotsional holat
Maktabdagi muloqot muhitining sog'lomligi	Empatiya va hamkorlikni rivojlantiradi	Jamoaga tez moslashuv
Tengdoshlar bilan faol muloqot	Ijtimoiy rollarni o'rganish imkonini yaratadi	Ijtimoiy faollik
Ijtimoiy tarmoqlardan	Axborot madaniyatini	Tanqidiy fikrlash

Asosiy omil	Ta'sir yo'nalishi	Natijasi
to'g'ri foydalanish	shakllantiradi	
Pedagogik sotsiokorreksiya	Ijobiy faoliyatga yo'naltiradi	Moslashuvdagi stressni kamaytiradi

Jadval tahlilidan ko'rinadiki, ijtimoiy moslashuv o'zaro aloqador ko'p qatlamli jarayon bo'lib, pedagogik strategiyalarni yagona tizimda qo'llash zarur. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarni sport, san'at, volontyorlik va madaniy loyihalarga jalb etish ularda ijtimoiy ishtirok hissini kuchaytiradi. Shuningdek, o'qituvchining ijobiy namunasiga asoslangan tarbiya uslublari (hurmat, ishonch, rag'bat) moslashuvni tezlashtiradi.

O'smirlar o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalariga ko'ra, ijtimoiy faol o'quvchilarning 78 foizi o'zini "jamiyatda foydali

inson" sifatida his qilgan, 64 foizi esa sinfdagi jamoaviy tadbirlarda yetakchi rolni bajarishga intilgan. Shu bilan birga, 22 foiz o'quvchilar ijtimoiy izolyatsiya va muloqotdagi qiyinchiliklarni bildirgan. Ular bilan olib borilgan sotsiokorreksion mashg'ulotlar (rolli o'yinlar, guruhli treninglar) natijasida moslashuv ko'rsatkichlari 18 foizga oshgani qayd etildi.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytganda, o'smir yoshidagi o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvi – bu shaxsning ma'naviy, psixologik va ijtimoiy jihatdan jamiyatga uyg'unlashish jarayoni bo'lib, uni pedagogik va psixologik yondashuvlar orqali boshqarish mumkin. Oila, maktab va mahalla hamkorligiga asoslangan strategiya o'smirlarning barqaror ijtimoiy identifikatsiyasini shakllantiradi. Tadqiqot asosida quyidagi takliflar ilgari suriladi:

Tadqiqot natijalari asosida bir qator amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Avvalo, maktablarda ijtimoiy moslashuv markazlarini tashkil etish va psixologik maslahat xizmatini kuchaytirish zarur. Bunday markazlar o'quvchilarga o'z his-tuyg'ularini tushunish, stress va moslashuvdagi qiyinchiliklarni yengib o'tish, shuningdek, ijtimoiy muhitda o'z o'rnini topishda yordam beradi. Psixologlar,

pedagoglar va sinf rahbarlari o'rtasidagi hamkorlik o'smirlarning individual muammolarini erta aniqlash va ularni ijobiy yo'naltirish imkonini beradi.

Shuningdek, o'qituvchilarni sotsiopedagogik treninglardan o'tkazish ham dolzarb vazifalardan biridir. Bunday treninglar o'qituvchilarga o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash, ularning hissiy holatini tushunish va har bir o'quvchiga mos yondashuvni tanlash imkonini beradi. Zamonaviy ta'lim sharoitida har bir o'quvchining psixologik xususiyatlari, oilaviy muhit va shaxsiy qiziqishlarini hisobga olgan tarbiyaviy yondashuv samarali natija beradi. Shu yo'l bilan o'smirlarning o'ziga ishonchi, ijtimoiy faolligi va o'qishga bo'lgan motivatsiyasi oshadi.

Bundan tashqari, o'smirlarni ijtimoiy foydali faoliyatlarga keng jalb etish muhim ahamiyat kasb etadi. Volontyorlik, sport musobaqalari, ekologik aksiyalar va ijtimoiy loyihalarda ishtirok etish ularning jamoaviy hamkorlik, mas'uliyat, tashabbuskorlik va liderlik sifatlarini rivojlantiradi. Bunday faoliyatlar o'quvchilarga jamiyat hayotida faol ishtirok etish imkonini beradi, bu esa ularning ijtimoiy integratsiyasini kuchaytiradi. Shuningdek, ijtimoiy foydali ishlar o'smirlarning ma'naviy o'sishiga, mehnatsevarlik va insonparvarlik qadriyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Yana bir muhim yo'nalish — axborot xavfsizligi va media madaniyat bo'yicha ta'lim dasturlarini kengaytirishdir. Bugungi raqamli davrda o'smirlar turli ijtimoiy tarmoqlar, internet platformalari va axborot manbalaridan faol foydalanadilar. Shu sababli, ularni salbiy axborot oqimidan himoya qilish, tanqidiy fikrlashni shakllantirish va media savodxonlikni oshirish dolzarb masalaga aylangan. Maktab dasturlariga media madaniyat, axborot tanlash mezonlari va raqamli etika bo'yicha mavzularni kiritish orqali yoshlarning ongli axborot iste'moli madaniyati rivojlanadi.

Umuman olganda, ushbu chora-tadbirlarni tizimli tarzda amalga oshirish o'smirlarning ijtimoiy moslashuv jarayonini yanada samarali qiladi. Shu bilan birga, bu jarayon nafaqat ta'lim tizimi, balki butun jamiyatning ijtimoiy barqarorligi va ma'naviy taraqqiyotiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Natijada, o'quvchilarda mustahkam ijtimoiy immunitet, ijobiy hayotiy pozitsiya va ma'naviy barqarorlik shakllanadi, bu esa ularning barkamol shaxs sifatida voyaga yetishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bandura, A. (2001). *Social Cognitive Theory of Mass Communication*. Media Psychology, 3(3), 265–299.
2. Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development*. Harvard University Press.
3. Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. W. W. Norton.
4. Jalolov, T. (2021). *O'quvchi shaxsining ijtimoiylashuvi va tarbiyada o'qituvchi roli*. Toshkent: Fan.
5. Kadirova, S. (2019). *O'quvchi shaxsini ijtimoiylashuv jarayonlari*. Samarqand: Zarafshon.
6. Mirziyoyev, Sh. M. (2020). *Yangi O'zbekiston – yangi taraqqiyot yo'li*. Toshkent: O'zbekiston.
7. Nuriddinov, A. (2022). "O'smirlarning ijtimoiy moslashuvi psixologiyasi." *O'zMU Xabarlari*, 3(2), 56–61.
8. UNESCO. (2017). *Global Report on Education and Youth Development*. Paris: UNESCO Publishing.
9. Vygotskiy, L. S. (1934). *Myshlenie i rech*. Moskva: Pedagogika.
10. Xolmurodov, J. (2023). "O'smir yoshdagi o'quvchilarning ijtimoiy kompetensiyasini rivojlantirish." *Ta'lim va innovatsiyalar jurnali*, 5(4), 72–79.
11. Hozirgizamon pedagogika va psixologiya ilmining dolzarb masalalari" mavzu-
sidagi Respublikai ilmiy-nazariyan juman Materiallari Nukus -2017 yil 35-
37 bet
12. Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining o'zaro hamkorlik aloqalari:
yutuq va muammolar" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman
materiallari to'plami 2017 yil 28 yanvar 7-qism Toshkent, 17-19 bet

13. Hukus-2016 yil “Sogʻlom ona va bola yili”ga bagʻishlangan “Fan va taʼlim-tarbiya-jamiyatning intellektual koʻzgusi” mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy va amaliy anjuman Materiyallari III- boʻlim 348- 350- bet